

ANIMALITA, HUMANITA A ROZVOJ TVORIVÝCH SÍL ČLOVEKA

JÁN BODNÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Otázky vzťahu animálneho a humánneho, biologického a sociálneho, fyzického a psychického ako typické otázky skúmania povahy ľudskej podstaty, štruktúry ľudského bytia majú svoj určujúci teoretický fundament v základnej filozofickej otázke vzťahu hmoty a ducha, bytia a vedomia. V danej súvislosti netreba azda zvlášť pripomínať všeobecne známou poučku, že filozofický základ idealizmu od najstarších čias až po dnešok tvorila idea ontologickej priority ducha, duchovného, psychického pred hmotou, materiálnym, špeciálnym. V daných intenciách sa budovali filozofické systémy Platóna, ale aj Aristotela, celej plejády stredovekých filozofov, tu je základ Descartovej teórie substancií, Kantovho kopernikovského obratu, Heglovho panlogizmu, ale aj Heideggerovej koncepcie Dasein i Sartrovej myšlienky ontologickej protikladnosti bytia-osebe a bytia-pre seba. Tu je základ onoho typu racionality, ktorý absolutizoval rozdiely medzi prírodnou sférou vedeckého bádania a ktorý v súčasnej dobe dostal špecifickú podobu sporu tzv. „scien- tizmu“ a „antropologizmu“.

Túto krátku exkurziu do histórie idealizmu pripomínáme preto, aby sme na pravú mieru dostali často sa vyskytujúce názory, akoby novšie i súčasné výhonky nemarxistickej filozofie, spojené so zovšeobecňovaním a interpretáciou určitých poznatkov z biológie, genetiky, psychológie bezprostredne nadväzovali na tradičné ontologické východiská idealizmu, logicky zapadali do ich rámca.

Zaiste, je tu súvis s idealizmom, najmä ak máme na zreteli i jeho svetonázorové, ideologické konzekvencie. On však pramení v jeho gnozeologických, metodologických koreňoch, v tom, čo nazývame idealistický spôsob uvažovania. Ide o súvis, v ktorom — slovami V. I. Lenina — sa idealizmus interpretuje ako „jednostranné, zveličené... rozvinutie (nafukovanie, nadúvanie) jednej črty, stránky, hranice poznania na absolútne, *odtrhnuté* od hmoty, od prírody... voilá gnozeologické korene idealizmu“. [1, s. 387] Presne s takouto jednostrannosťou sa stretávame tak v koncepciách tzv. sociálneho darvinizmu, psychologizmu, biologizmu, ako aj v niektorých filozofických interpretáciách poznatkov súčasnej molekulárnej biológie, genetiky, teda výskumu, týkajúceho sa molekulárnych a genetických základov života. Ich spoločným znakom je prioritizácia raz genetického a raz psychického alebo biologického a raz zasa ľudského činiteľa či faktora, extrapolácia metód a záverov dosiahnutých v jednej oblasti bádania na druhú oblasť.

Špekulatívny, metafyzický spôsob uvažovania má tým širšie pole pôsobenia, čím väčšia je absencia vedeckého poznania skutočnosti, experimentálneho bádania, používania exaktných metód, čím zaostalej-

šie je prírodnovedné skúmanie. Preto sa mohli javiť takými naivnými prvé pokusy gréckych prírodných filozofov hľadať genézu života, človeka v prírodných podmienkach, ako aj úsilie početných mysliteľov renesancie a osvietenstva pokračovať v tomto smere. A predsa v ich často takých naivných názoroch je zdroj inšpirácií, podnecujúcich skúmanie objektívnej skutočnosti, človeka v smere, ktorý charakterizuje vedecký spôsob uvažovania. Nejde o to, či je vlasťou života bahnité dno a či sa ľudia museli vyvinúť najprv medzi rybami, ako to tvrdil Anaximandros, alebo či vývoj života prebiehal v štyroch štádiách, tak ako to vykreslil Empedokles. Podstatná je správna orientácia uvažovania hľadať návaznosť vývinových foriem, podmienenosť vyšších a nižších foriem, vnútornú jednotu zložiek dynamicky sa rozvíjajúcej živej prírody.

Nebol to teda iba a predovšetkým imanentný vývoj filozofie vôbec, ale rozvoj vedy, zrod a prudký vývoj takých disciplín ako biológia, fyziológia, psychológia, sociológia, genetika, ekológia, najmä antropológia, ktoré posunuli úroveň, spôsob a formy uvažovania o človeku ako jednotlivcovi i ako spoločenskej bytosti na kvalitatívne nový, vyšší stupeň. Množstvo rôznych poznatkov, objavov priamo ponúkajú závery, ktoré, pokiaľ ide o všeobecnosť, neraz ďaleko presahujú rámec tejto disciplíny. Možnosť ich plodného zovšeobecnenia bola podmienená hlbokými kvalitatívnymi zmenami v oblasti filozofie. V tejto súvislosti hovoríme o filozofii dialektického a historického materializmu ako o skutočne jedinej teoreticko-filozofickej alternatíve vedeckého filozofického spôsobu uvažovania, filozofickej integrácie a syntézy poznatkov vedy v rámci filozofického systému. Preto sme oprávnení tvrdiť, že teoretické a metodologické potencie tejto filozofie dávajú kľúč aj k riešeniu takých otázok, ako je štruktúra a vzájomná väzba bytostných síl človeka, zdroje a ciele ľudskej tvorby, aktivity, dialektika subjektívneho a objektívneho v procese osvojovania si sveta i sebautvárania človeka, otázky, ako sa energia vonkajšieho podráždenia premieňa na fakt vedomia, ktorú Lenin označil za dosiaľ nevyriešenú a nakoniec i otázky vzťahu animálneho a humánneho, biologického a sociálneho a pod.

Vedecko-materialistická filozofia nám umožňuje súčasne sledovať a kriticky hodnotiť aj iné alternatívne filozofické generalizácie, ba čo viac, odhaľovať ich svetonázorové a ideologické väzby so sociálnou a politickou základou spoločnosti, v ktorej sa rozvíjajú, pôsobia, dostávajú formu apologetiky daných pomerov. Pozrime sa teraz bližšie na niektoré z nich.

Spoločným znakom tak osvietenského racionalizmu, ako aj romantizmu bola opozícia voči idealistickej absolutizácii duchovného fenoménu a jeho deformáciám v rámcoch náboženského svetonázoru. Na pôde tejto opozície sa rodila nielen viera v prirodzenú silu, optimistická

vízia o rovnakých vrodených schopnostiach ľudí, ale aj rousseauovská koncepcia vnútornej rozpornosti medzi prírodou a kultúrou, sociálnymi inštitúciami, medzi pôvodnými zdravými inštinktmí zakódovanými v tzv. prirodzenom stave a rozumom, intelektom, ktorého rozvoj a narastajúca prevaha ničia údajne pôvodnú harmóniu, oslabujú prirodzenú silu človeka.

Aj keď v hlbokom rozpore s pôvodnými zámermi, rozvíja sa na tejto báze myšlienkový prúd s viacerými variantmi mimoriadne závažných, negatívnych dôsledkov. A to nielen preto, že je živý nesprávnymi extrapoláciami a generalizáciami vedeckých poznatkov a teórií z oblasti tzv. biovied, ako aj z psychológie a sociológie, ale preto, že pomáha formovať ideovú platformu najagresívnejších síl svetového imperialismu. Tak napr. v diltheyovskom variante filozofie života zreteľne prevláda, podobne ako u Bergsona a pragmatistov, dôraz na emocionálne, biologické, vitálne stránky života. Práve tak, ako je život v jeho pudovom, vitálnom rozmere nadriadený bytiu, tak je „životný pocit“, inštinktívna forma správania sa nadradená rozumu. V duchu Diltheyových ideí rozvíja svoju teóriu kultúrnych cyklov autor známeho diela *Der Untergang des Abendlandes* Oswald Spengler, u ktorého vyložene dominujú iracionálne, vitálne aspekty vývinu civilizácie. Vyvrcholenie tohto smeru uvažovania, založenom na totálnej preferencii biologických aspektov života, predstavuje tzv. „čistá“ filozofia života, ktorej hlavným exponentom je Ludwig Klages a Alfred Rosenberg. V Klagesovom systéme „metafyziky života“ už ľudský intelekt vystupuje ako vražedný nepriateľ života. Kozmogonický eros ako hybná sila života rozvíjal život v jeho zdravej prirodzenosti, bohatosti a v plnej vitálnej sile. „Životná bunka“ predstavovala úplnú harmóniu tela a duše, kým sa nezjavila akozmická sila — duch, intelekt. Treba potlačiť hlas rozumu a zachytiť pulzovanie „hlasu krvi“. To už je známa Rosenbergova interpretácia Klagesa, ktorá svoj ideový a politický ekvivalent našla v ideológii nemeckého fašizmu a rasizmu.

Možno namietaf, že v prípade citovaných autorov ide výlučne o filozofické prístupy k určitému druhu prírodovedných poznatkov, zneužitých nedostatočne vedecky erudovanými filozofmi pre mimovedecké, politické či ideologické zábery. A preto teraz obrátime pozornosť na názory niektorých významných predstaviteľov modernej vedy — názory implikujúce v konečných dôsledkoch veľmi podobné závery.

O freudizme, neofreudizme, psychoanalýze sa už toho popísalo veľa. Veľkú pozornosť vzbudili najmä pokusy spájať ich s existencializmom (J. P. Sartre) i s marxizmom (H. Marcuse). Všeobecne povedané, ide o pokus interpretovať spoločenské vedomie, spoločenské fenomény vôbec na báze správania sa jednotlivcov a ďalej správanie sa jednotlivcov vysvetľovať z akejsi pôvodnej prirodzenosti človeka, založenej na mechanizmoch pudovej či inštinktívnej činnosti. Pritom pud alebo inštinkt

sú definované ako určité stereotypy činnosti, fixované v genetickej štruktúre, ktoré možno iba dediť a nie získavať pod vplyvom vonkajšieho pôsobenia. Podľa Freuda nie vonkajšie podnety, ale pudy sú vlastnými motormi pokroku. To znamená, že „najhlbšia podstata človeka je v jeho pudových vznetoch, ktoré majú elementárnu povahu u všetkých ľudí rovnakú a smerujú k uspokojovaniu určitých pôvodných potrieb“. V spoločenskom, ako aj individuálnom spôsobe života nemôže dôjsť k zmene bez zmeny psychickej konštitúcie človeka. Preto dejinný proces, jednotlivé etapy vývoja civilizácie sú iba dejinami viac alebo menej úspešného ovládania pudov. A preto, že v štruktúre pudov jedno z najvýznamnejších miest zaujíma pud agresie a sebazničenia, líči Freud osudy ľudstva veľmi pochmúrne: „Ľudia dnes dospeli v ovládaní prírodných síl tak ďaleko, že s ich pomocou sa bez ťažkostí môžu navzájom vyhubiť až do posledného človeka. Ľudia o tom vedia a odtiaľ pochádza značná časť ich nepokoja, nešťastia a úzkosti.“ (2, s. 506)

S podobnými názormi sa môžeme stretnúť aj v prácach K. Lorenza, spoluzakladateľa porovnávacieho výskumu správania sa živočíchov — etológie. Aj on sa usiluje dokázať značnú nezávislosť inštinkatívnych foriem správania sa od vonkajších podnetov, ich spontánnosť riadenú „z vnútra“. Aj on vysvetľuje agresívne správanie ako „poistku sebazáchranu“. A pretože sa mu človek javí nie ako spoločenská bytosť, ktorá prešla postupnými štádiami svojho vývoja, rozvíjajúc práve ľudskú dimenziu svojho bytia, ale ako „dlho hľadaný medzičlánok medzi zvieratom a skutočne humánnym človekom“, načrtáva pesimistický obraz súčasného človeka. Podľa neho vráť: s atómovou bombou v rukách a endogénnymi agresívnymi pudmi prchkej opice v centrálnom nervovom systéme moderné ľudstvo stratilo svoju základňu pre rovnováhu.

Z doteraz uvedeného môžeme vydedukovať tieto teoretické postoje: a) Ľudská prirodzenosť je viazaná na viac-menej invariantnú povahu zložiek pudovej štruktúry, a pretože tu ide o akési stereotypné elementy činnosti prenášané výlučne dedične, je v podstate nemenná, aspoň nie v závislosti od vonkajších vplyvov a podmienok. b) Dominantnosť biologických faktorov v ľudskom správaní, invariantnosť biologického dedičstva zbavuje fakticky pojem dejinnosti významu v tom zmysle, v akom dejiny chápeme ako postupnosť ľudskej emancipácie, kultivácie, humanizácie.

Pri koncipovaní takých závažných záverov je rozhodujúca sila vedeckých argumentov. Nikto nepochybuje o vedeckých myšlienkových kvalitách ani Freuda, ani Lorenza, dokonca v prípade Freuda málokto pochybuje o osobných humanistických sklonoch. A predsa pravdu majú kritici, ktorí v uvedených postojoch vidia viacej špekulácie, málo podloženej vedeckej argumentácie, neprimeranej extrapolácie, generalizácie ako silu vedeckých argumentov, experimentálnych dôkazov, metodologickú exaktnosť a presvedčivosť. A pravdu majú aj tí, ktorí ich v širších svetonázorových a ideologických zreteľoch spájajú s apologetikou sú-

časného sveta imperializmu, postupne rezignujúceho pred budúcnosťou, vyhlasujúc daný stav za prirodzený a v podstate nezmeniteľný.

V širších filozofických súvislostiach však ide o nedostatky a chyby principiálnej povahy. Ich jadro treba hľadať v úplnom nepochopení, ignorovaní dialektiky objektívneho a subjektívneho v procese osvojovania si sveta, sebauvárania človeka ako jednotlivca i ako spoločenského tvora. Výskum genézy tohto procesu dnes potvrdzuje, že dokonca ani v anorganickej prírode nemožno hovoriť o absolútne pasívnej, jednostrannej povahe vzťahu odrážajúceho k odrážanému objektu. V organickom svete, ako na to už poukázal F. Engels v knihe *Dialektika prírody*, už v počiatkových fázach vývoja dominuje prispôsobivý charakter vo vzťahu živého organizmu k prostrediu. Od najjednoduchších foriem odrazu, ako je dráždivosť, postupuje vývoj k pociťovaniu a vnímaniu — k elementárnym formám psychiky, pre ktoré je charakteristické postupné oddeľovanie subjektu od objektu. Postupnou diferenciáciou nervových buniek, vznikom špecializovaných a funkčných receptorov, vznikom mozgovej kôry rodí sa prvá signálna sústava a ďalej podmienená reflexná činnosť ako najvyššia forma reflexnej činnosti vôbec. Ak nepodmienené reflexy majú dedičný charakter a sú základom inštinktov, podmienené reflexy sa tvoria v závislosti od zmien v prostredí, nemajú dedičný charakter. Tvoria sa v zložitom vzťahu organizmu a prostredia v diferencovaných fázach skúsenosti a výchovy. V genéze dialektiky objektívneho a subjektívneho, psychického a materiálneho ako procese, v ktorom na každom stupni dominuje *predmetný* charakter podnetu, má rozhodujúci význam vznik druhej signálnej sústavy. Je vnútorne spätý s podmienkami spoločenského spôsobu života a prejavuje sa jednotou reflexnej činnosti, slova a pojmu, tvorí fyziologický základ toho, čo nazývame ľudská psychika, vedomá individuálna i spoločenská činnosť ľudí. A práve pre túto činnosť je najcharakteristickejším znakom tvorivá a pretvárajúca angažovanosť subjektu, vnášajúca do procesu osvojovania si sveta prvky spojené s históriou ľudského poznania, s prejavmi a výsledkami jeho sociálnej emancipácie. Proti koncepcii stereotypu pudovej činnosti, invariantnosti biologického dedičstva, v ktorých súčasne biologizujúce smery vidia základ ľudskej prirodzenosti, inak povedané proti mechanistickým a metafyzickým interpretáciám ľudskej podstaty stojí vedecká marxisticko-leninská koncepcia. Jej základom je interpretácia psychiky, vedomia ako vlastnosti živej hmoty, ako formy prispôsobovania sa a súčasne pretvárania prostredia na báze dialektiky objektívneho a subjektívneho. Dejiny sú arénou neustáleho pretvárania ľudskej prirodzenosti, postupného rušenia, kultivácie biologických zložiek zdedených od živočíšnych predkov. Bez toho, aby sa popieral vplyv dedičnosti na formovanie človeka, stále výraznejšou a človeku vlastnejšou sa stáva činnosť, ktorou mení, pretvára podmienky svojho života, súčasne meniac i svoju vlastnú prirodzenosť. Proti biologickému meraniu človeka už na úsvite jeho dejín začalo mať rozhodujúcu úlohu jeho

sociálne meranie, pretože človek vo svojej dominantnej, iba jemu vlastnej dimenzii je vo svojej podstate súhrnom spoločenských vzťahov, je ľudsky spoločenským tvorom. Iba v tejto dimenzii možno vysvetliť vzostup jeho tvorivých síl, schopnosť materiálnej i duchovnej produkcie, kultiváciu hodnôt, ideálov a cieľov.

Čisto špeciálne filozofické hľadisko nám samozrejme nedáva žiadnu kompetenciu zasahovať do sporu, v akej miere, akým spôsobom napr. sú zákonitosti formovania človeka, jeho psychickej povahy závislé od genetických poznatkov, akým spôsobom postupný vývoj človeka integruje a prekračuje jeho biologické dedičstvo, ako sa „energia vonkajšieho podráždenia premieňa na fakt vedomia“, ako sa sublimuje a či vôbec u človeka pôsobí pud vlastníctva, agresie a pod. Vývoj príslušných vedných disciplín, techník, ktoré používajú, rýchlo pokračuje a sú všetky predpoklady veriť, že postupne sa budú odhaľovať tajomstvá živého organizmu, jeho aktivít, potrieb, vývoja psychiky, vedomia atď.

A predsa nemôže a nesmie uniknúť našej pozornosti postupne sa uplatňujúca zmena v samom prístupe, v spôsobe vedeckého uvažovania v oblasti takej zložitej, ako je sféra prírody, života vôbec, ľudského života a najmä spoločnosti. Ak túto zmenu na jednej strane vyvoláva samotný stupeň rozvoja príslušných vedných disciplín, ktorý, stručne povedané, charakterizuje vzájomné prelínanie, vznik „styčných“ disciplín, potreba interdisciplinárneho prístupu, na druhej strane ju vyvoláva nevyhnutnosť uplatňovania určitého globálneho projektu rozvoja vedy, ktorý by zodpovedal súčasnému stupňu vývinu vedy tak z hľadiska jej imanentného vývoja, ako aj z hľadiska jej spoločenských, ľudských i svetonázorových súvislostí. Náčrt takéhoto projektu pochádza od K. Marxa a je vyjadrený v myšlienke, že ideálom vedy budúcnosti bude taký jej stav, keď príroda bude pochopiteľná ako „príroda“ vznikajúca v ľudskej histórii, keď „prírodoveda“ do seba zahrnie vedu o človeku rovnakou mierou ako veda o človeku zahrnie prírodovedu, bude to len, ako dodáva Marx, jedna veda. V uvedenej myšlienke je implicitne zahrnutá marxisticko-leninská koncepcia jednoty vedy a humanizmu. Ide skutočne o globálny projekt vnútorne viazaný na podmienky komunistickej prestavby našej civilizácie, neuskutočniteľný v podmienkach triedne rozdeleného sveta.

Práve v uvedených súvislostiach, pravda zatiaľ obmedzených na oblasť vied o živote, psychike, spoločnosti, axiológie, sa stále výraznejšie tlačí do popredia idea konštituovania komplexnej vedeckovýskumnej oblasti, ktorá by zatiaľ predstavovala akýsi spojovací most medzi prírodnými a humanitnými vednými disciplínami. V tejto súvislosti sa stále častejšie používa názov „vedy o človeku“. Určenie, že špecifickým

znakom človeka ako spoločenského tvora a ako individua je uvedomelá materiálna a duchovná činnosť, ktorej produktom je celá ľudská civilizácia, dáva bezprostredný podklad pre špeciálny výskum vied, ktorých charakteristickou črtou je práve toto určenie. Zložitejšia je však otázka, ktoré vedné odbory možno začleniť do uvedenej skupiny vied. Podľa predbežných úvah možno povedať, že požiadavke vied o človeku v uvedenom určení viac alebo menej zodpovedajú viaceré spoločenskovedné i prírodovedné odbory (niektoré odbory z oblasti psychológie, sociológie, medicíny, ekonómie, biológie, neurofyziológie, etnografie, antropológie). Paušálne do skupiny „vied o človeku“ radiť antropológiu (v širokom slova zmysle), psychológiu alebo sociológiu v plnom rozsahu ich predmetu bádania, ba dokonca viesť spory o tom, ktorý vedný odbor má byť v skupine hlavný či centrálny, sa zatiaľ zdá neúnosné a nepodstatné. Samozrejme, všeobecný teoretický a metodologický základ uvedenej skupiny vied tvorí marxisticko-leninská filozofia.

Keď I. T. Frolov poukazuje na význam marxisticko-leninskej koncepcie jednoty vedy a humanizmu, dodáva: „S približovaním sa k tomuto cieľu musí však celý komplex procesov vedeckého (vrátane prírodovedného) vývoja prekonávať podstatné zmeny. Musí prejsť oplodňujúcim vplyvom intenzívneho rozvoja sociológie, aby vstúpil do „veku antropológie“ — jednotnej vedy o človeku a pre človeka, ktorá ukáže pochybenosť alternatívy scientizmu a antropologizmu, prekoná dnešný dualizmus prírodovedných a sociologických metód a bude rovnakou mierou rešpektovať tak biologickú, ako aj spoločenskú podstatu človeka. Ide o antropológiu v širokom slova zmysle, vrátane filozofických a sociologických aspektov, a naprosto nie o dnešné varianty filozofickej antropológie, ktorá bola obyčajne stavaná do protikladu k špeciálnym vedám. „Filozofia a sociológia človeka majú význam iba vtedy, ak sa rozvíjajú v spojitosti so špeciálnymi výskumami (lekárskymi, genetikými, psychofyziológickými, demografickými, etickými a i.) ako časti všeobecnej vedy o človeku, bez nárokov na zvláštne, hierarchické, domínujúce postavenie.“ (3, s. 151—152)

Podobných úvah pribúda aj v odbornej literatúre NDR. Popri všeobecných úvahách o potrebe integrácie prírodných a spoločenských vied, ktoré rozvíja vo svojej práci *Wissenschaft und Technologie in Sozialismus* (Berlin 1974) K. Hager, zjavujú sa názory o potrebe konštituovania skupiny „Humanwissenschaften“, aby sa, ako tvrdí autor článku *Funkcie sociálnych a ideologických determinánt pri tvorbe teórií vo vedách o človeku* Achim Thom (*Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 1977/5), zdôraznil jej sociálno-biologický charakter. Predmetom bádania celej škály vedných disciplín by bola podľa autora „analýza špeciálnych existenčných podmienok vlastností a vývinových foriem ľudských individuí, aby bolo možné ovplyvniť ich životné podmienky. V uvedenom článku sa vymedzuje objekt spoločný všetkým vedám o človeku v zmysle „zložitej

jednoty vzájomne spojených stupňov úrovni organického bytia, psychického prežívania a sociálneho správania, ktorých spolupôsobenie je riadené centrálnymi, regulačnými mechanizmami“.¹

V mojom príspevku som si kládol za cieľ poukázať na niektoré aspekty nemarxistických dezinterpretácií problematiky vzájomných väzieb biologických, psychických a sociálnych stránok v ľudskom živote, tak ako ich predstavujú biologizujúce a psychologizujúce smery. Súčasne som sa pokúsil naznačiť jedno z možných východísk riešenia uvedeného problému na báze konštituovania interdisciplinárneho výskumu v rámci skupiny tzv. vied o človeku. Naliehavá potreba urýchlene pokračovať vo výskume, v danom smere hľadať nové teoretické, metodologické i organizačné prístupy predstavuje však len jednu stránku problému, neprekračujúcu rámec imanentnej vedeckovýskumnej potreby. Druhou, nie menej dôležitou, ba z určitého hľadiska azda i dôležitejšou je spoločenská a ľudská súvislosť uvedeného problému. Aplikácia nesprávnych názorov má nesporne škodlivé svetonázorové dôsledky. Ich vplyv však môžu paralyzovať vedecky fudované, svetonázorove správne, marxisticky orientované argumenty a dôkazy. Súčasné výskumy, poznatky najmä z oblasti genetiky, neurofyziológie, psychológie svojím vplyvom ďaleko presahujú rámec svetonázorového a ideového pôsobenia a materializujú sa na prostriedky, ktoré môžu byť osudné pre ďalší rozvoj našej civilizácie.

Poukážeme iba na jeden príklad. K najpozoruhodnejším objavom posledných desiatich rokov patrí umelá príprava dezoxyribonukleovej kyseliny (DNA). Tento objav (súvisiaci so vznikom a rozvojom nového vedného odboru — génového inžinierstva), taký závažný pre poznanie štruktúry a mechanizmov životných procesov, odкрýva možnosti vnášať určité gény do buniek a aktivovať ich funkčnosť. Od jeho využitia sa sľubuje pokrok v medicíne (napr. v boji proti rakovine), vo farmakológii, ba i v poľnohospodárstve. Súčasne sa črtajú reálne možnosti zasahovania do genetického fondu, manipulácia s ním, a to nielen u živočíchov, ale aj človeka.

Túžbu človeka po poznaní, odhaľovaní tajomstiev prírody, života nemožno zastaviť, ohraničiť práve tak, ako nemožno obmedziť ľudskú potrebu zlepšovať podmienky života, pretvárať životné prostredie, zabezpečovať rozvoj prostriedkov pre stále vyšší životný štandard. A práve v danej súvislosti, v súvislosti s perspektívami rozvoja génového inžinierstva sa mimoriadne zreteľne odкрýva závažnosť spoločenských, filozofických a svetonázorových súvislostí vedeckého bádania a uplatňovania vedeckých výsledkov v praxi. Rozvoj a aplikačné možnosti génového inžinierstva popri nesporne významných pozitívnych aspektov

¹ Pozoruhodné myšlienky v podobnom duchu, ako naznačuje naša úvaha, rozvíja na vysokej profesionálnej úrovni najmä B. G. Ananjev v knihách *Človek kak predmet poznaniya*, Leningrad 1969, *O problemach sovremennogo čelovekoznaniya*, Moskva 1977, s. 17.

ukazujú aj alternatívu zneužitia vedy v podmienkach, v ktorých je vedecký výskum stimulovaný nehumánymi, koristníckymi cieľmi, agresívnymi ambíciami militaristov, v ktorých vedomie ľudí je pod vplyvom reakčných ideových prúdov buržoázneho svetonázoru. Azda nikdy v histórii rozvoja vedy nestál tak v popredí problém zodpovednosti vedca, problém postavenia a funkcie vedy v spoločnosti ako dnes. Možno povedať, že otázka etiky vedeckého bádania, morálneho profilu vedca sa stáva jednou z kľúčových momentov ďalšieho progresívneho rozvoja civilizácie.

K problematike moderných genetických experimentov sa vo vyspelých štátoch dnes prijímajú viaceré opatrenia. Chcel by som uviesť stanovisko vypracované sektorom biovied AV NDR a schválené na plenárnom zasadnutí AV NDR v apríli 1976. V stanovisku sa okrem iného hovorí: „Výskum molekulárnych základov života modernými biovedami umožňuje vo zvýšenej miere hlboké zásahy do životných procesov najrôznejších organizmov. Vypracovanie takýchto možností zásahov a ich využitie v spoločenskej praxi ukladá zúčastneným vedcom a spoločnosti vysokú zodpovednosť. Táto zodpovednosť je ešte závažnejšia, keď ide o zásahy týkajúce sa kyseliny dezoxiribonukleovej (DNA), v ktorej štruktúre sú zakódované genetické informácie, ktoré tvoria základ riadenia a reprodukcie životných procesov. Ide totiž o to, aby sa tieto nové poznatky a z nich vyplývajúce možnosti múdro a so znalosťou veci aplikovali len pre blaho človeka. Pritom je nutné človeka a jeho biotické prostredie chrániť i pred takými negatívnymi účinkami experimentálneho výskumu a aplikáciou poznatkov, ku ktorým môže prísť úplne nezámerne. To vyžaduje, aby sa s rozhľadom vypracovali a dôsledne dodržiavali spoľahlivé a všestranne účinné bezpečnostné kritériá.

Génové inžinierstvo je nevyhnutne spojené s mnohými rizikami, ktoré nevyplývajú v porovnaní s obvyklým biologickým výskumom len zo zneužiteľnej aplikácie výskumných výsledkov, ale i zo samého výskumného procesu. Za týchto okolností záleží na tom, aby ciele a podmienky poznania molekulárne biologického a molekulárne genetického výskumu, ako aj využitie dosiahnutých výsledkov boli stanovené v súlade so svetonázorovými, mravnými zásadami a praktickými požiadavkami socialistického vývoja spoločnosti.“

Azda postačí tento jeden príklad — hoci by bolo možné uviesť celý rad ďalších — aby sme si v plnom rozsahu uvedomili naliehavosť komplexného, interdisciplinárneho prístupu k riešeniu problémov rozvoja modernej vedy v jej súčasných hlavných a kľúčových trendoch. Iba tento prístup zaručí možnosť hľadať a nachádzať správny svetonázorový, etický ekvivalent vedeckého objavu, možnosti jeho použitia pre pokrok vedy, civilizácie, pre zlepšovanie podmienok života.

Rozvoj tvorivých síl človeka, aj keď svojou genézou viazaný na bio-

logické predpoklady života, uplatňujúci sa ich kultiváciou, ktorú umožňuje spoločenský, teda špecificky ľudský spôsob života, dostáva novú dimenziu v podmienkach, ktoré umožňujú všestranný a harmonický rozvoj osobnosti. Ide o podmienky konštituujuce sa v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti a najmä v komunizme.

Jedným z rozhodujúcich predpokladov budovania vyspelej socialistickej spoločnosti, tým viacej budovania komunizmu, je formovanie nového človeka v súlade s ideálmi socializmu a komunizmu. Nutnosť formovania nového človeka je výrazom objektívnych zákonitostí spoločenského vývoja, ktorých realizácia predpokladá *rozvoj osobnosti* vo všetkých smeroch jej životnej činnosti, *jej všestranný a harmonický rozvoj*.

Historická retrospektíva, založená na objektívnych poznatkoch, jednoznačne ukazuje, že v žiadnej z predchádzajúcich spoločenských formácií, to znamená formácií založených na triednom antagonizme, vykorisťovaní človeka človekom, formách odcudzenia (ekonomická, výrobná, duchovná, mravná, politická atď.), neboli vytvorené reálne predpoklady a perspektívy pre všestranný a harmonický rozvoj človeka. Až v socializme a komunizme, kde „rozvoj ľudských síl... je sám sebe účelom“ (Marx), sa vytvorili a pôsobia reálne podmienky pre tento rozvoj. Možno povedať, že všestranný a harmonický rozvoj človeka sa v podmienkach socializmu a komunizmu stáva *zákonom* formovania nového človeka.

Je potrebné rozlišovať medzi obsahom slova „všestranný“ a „harmonický“, a to v tom zmysle, v ktorom všestrannosť rozvoja človeka je bázou, predpokladom harmonickosti tohto rozvoja. Pod všestranným rozvojom rozumieme dialektické väzby, pôsobenie, podmieňovanie, stimulovanie, rámcovanie tých bytostných aktivít, ktoré vymedzujú štruktúru životných činností človeka. Rozvíjať, usmerňovať, uplatňovať ich potenciálnu silu vo vzájomnej podmienenosti je predpokladom vedeckej výchovy človeka. Určujúcou bytostnou silou, ktorej potenciál bol najviac (so zreteľom na široké masy) limitovaný podmienkami triednej spoločnosti a ktorá najvýraznejšie určuje špecifickosť človeka, je *tvorivá, pretvárajúca* aktivita. Jej rozvinutie, v plnom rozsahu možné iba v socializme a komunizme, bude znamenať kvalitatívne nový posun v spôsobe práce a tým aj v spôsobe života ľudí tak vo vzťahu k prírode, k spoločnosti, ako aj k sebe samým. V smere rozvíjania a uplatňovania tvorivej ľudskej aktivity sa bude upravovať aj pomer medzi duševnou a telesnou prácou, medzi duchovnými a fyzickými potenciálmi človeka v smere ich harmonického spolupôsobenia.

Na báze rozvíjania tvorivej aktivity sa vytvárajú možnosti pre uplatňovanie ďalších potencií ľudských bytostných síl — predovšetkým *poznávacej, emocionálnej a vôľovej*. Do rámca poznávacej aktivity treba radiť nielen teoreticko-výskumnú, vedeckú aktivitu, ale aj hodnototvornú aktivitu, ktorá v rámci všestranného rozvoja bude znamenať kulti-

váciu hodnôt, cieľov a ľudských zámerov. Emocionálna a vôľová zložka v štruktúre ľudských aktivít zaujíma zvlášť významné miesto a určuje kultúrny rozmer rozvoja človeka formou kultivácie emócií, citov, vôľových prejavov, ambícií, medziľudských vzťahov a pod.

Predpokladom všestranného rozvoja osobnosti bude potom vzájomná, vnútorná náväznosť uvádzaných druhov aktivít, vzájomné stimulovanie i limitovanie, proporcionalita, aby sa znemožnila hypertrofia jednej voči druhej.

Harmonický rozvoj založený na všestrannom rozvoji ľudských aktivít základných druhov činnosti znamená kvalitatívnu zmenu v tradičnom chápaní pojmu harmónie, ako sa s ním stretávame u starogréckych, renesančných či osvietenských filozofov. Jeho statickosť nahrádza dynamickosť, a to vo všetkých určujúcich dimenziách: vo vzťahu človeka k prírode, okoliu, vo vzťahu k spoločnosti a k sebe samému. V probléme vzťahu človeka k prírode musí ustúpiť Baconov dobyvateľ a musí ho nahradiť človek kultivujúci, pretvárajúci a humanizujúci prírodu, okolitý svet. Vzťah k prírode nebude len otázkou ekonomickou (najmä nie v zmysle utilitárnom, v zmysle exploatacie), ale aj otázkou ekologickou. Harmónia vzťahu človeka a spoločnosti, nerealizovateľná v triednej spoločnosti, musí byť založená na kvalitatívne novej psychike človeka, v ktorej dominantmi sú socialistické vedomie, komunistické ideály, uvedomelosť založená na znalosti teórie marxizmu-leninizmu, výchova ku kolektivismu, demokratizmu, disciplíne, angažovanosti za pokrok a humanitu.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Spisy 38. Bratislava 1981.
2. FREUD, S.: Das Unbehagen in der Kultur. I. c.
3. FROLOV, I. T. — PASTUŠNYJ, S. A.: Mendelizmus a filozofické problémy súčasnej genetiky. Brno 1975.